

Gümbet şehrinde Ziyar ailesi emirlerinden, şair ve hattat Kabus bin Veşmgur'un türbesi önünde Türkmen bayanlar.

İnceleme

Dr. Abdurrahman DEVECİ
rahmandieji@yahoo.com

İRAN TÜRKMENLERİ: TÜRKMENSAHRA

Turkmens of Iran: The Turkmensahara

Abstract

Although a state named Turkmensahara doesn't exist in actual Iran, the Turkmensahara region represents a wide territory lying within the Gulistan and Northern Khorasan States of Iran. It is hard to give exact information about the Turkmens of Turkmensahara and the demographic structure of the region as the social researches in Iran are not based on ethnic roots. This study is made in order to fill this gap. The paper deals with the history, language, demographical qualities and political roles of the Iranian Turkmens.

İnceleme

Türkmensahra Türkmenlerinin tarihini uzun süre birlikte yaşadıkları Türkmenistan Türkmenlerinden ayrı tutmak mümkün değildir. Türkmensahra Türkmenleri 1881'e kadar Türkmenistan ile ortak kaderi paylaşmıştır. 1881'de, Türkmenlerin Türkmenistan'daki Göktepe Kalesi'nde Çarlık Rusyası ordusuna yenilmesinden sonra, İran ve Çarlık Rusyası arasında yapılan Ahalteke anlaşması çerçevesinde, iki tarafta yaşayan Türkmenler arasına sınır çekilmiştir.

Giriş

Günümüz İran'ında Türkmensahra adında bir eyalet bulunmasa da Türkmen-sahra olarak kabul edilen bölge İran'ın Gülistan ve Kuzey Horasan eyaletlerini içine alan geniş bir coğrafyayı temsil etmektedir. İran tarafından yapılan sosyal içerikli araştırmalarda etnik köken baz alınmadığı için Türkmensahra Türkmenleri hakkında ve özellikle bölgenin demografik yapısı hakkında net bilgi vermek çok zordur. Sadece bölgedeki nüfus dağılımı hakkında tahminler yapılabilmektedir.

1.Tarihi Açıdan Türkmensahra

Türkmensahra Türkmenlerinin tarihini uzun süre birlikte yaşadıkları Türkmenistan Türkmenlerinden ayrı tutmak mümkün değildir. Türkmensahra Türkmenleri 1881'e kadar Türkmenistan ile ortak kaderi paylaşmıştır. Bu tarihe kadar Türkmenler Hazar Denizi ve Ceyhun Irmağı arasında beylikler şeklinde yaşayan özgür bir millet olarak kabul edilirdi. 1881'de, Türkmenlerin Türkmenistan'daki Göktepe Kalesi'nde Çarlık Rusyası ordusuna yenilmesinden sonra, İran ve Çarlık Rusyası arasında yapılan Ahalteke anlaşması çerçevesinde, iki tarafta yaşayan Türkmenler arasına sınır çekilmiş ve güneydeki Türkmenler İran sınırları içinde, kuzeydeki Türkmenler ise önce Çarlık Rusyası ve daha sonra Sovyetler Birliği sınırları içinde kalmıştır. Güney Türkmenlerin oturduğu bölgeye Şah Pehlevi döneminde Türkmensahra adı verilmiştir.

1924'te, Rıza Şah'ın iktidara geldiği dönemde, Türkmensahra Türkmenleri, Türkmen boylarının bir araya gelmesiyle, Osman Ahudn'un

liderliğinde 1923 yılında bölgede bağımsızlıklarını ilan ettiler. Türkiye Cumhuriyeti de, Türkmen Cumhuriyeti'nin ayakta kalması için yardımlarda bulundu. Bu yardımların yanında Türkmensahra'da yine Türkiye tarafından gönderilen Türk subayları; Kadir Efendi, Cemal Bey, Mehdi Efendi, Mustafa Bey, Haydar Efendi, Murat Bey ve Sultan Paşa gibi dönemin askeri yetkilileri Türkmen askeri eğitim okulunda Türkmen gençlerine askeri ve siyasi eğitim verdi.¹ Sovyetler Birliği ve İran hükümetlerinin karşılıklı başlattığı saldırılar sonucunda, Türkmen Cumhuriyeti ancak iki yıl (1923-1924) varlığını koruyabildi. Alınan bu yenilgiden sonra bölgeyi idare eden Türkmen liderleri de öldürüldü. Bu yenilgi aynı zamanda Türkmensahra bölgesinin yönetiminin resmen İran hükümetine geçmesi anlamına geliyordu. İran hükümetinin açtığı Farsça eğitim veren okullar yoluyla bölgede İran kültürü egemen olmaya başladı. Bunun yanında göçebe olarak yaşayan Türkmenler de yerleşik hayata geçmeye mecbur edildi. Türkmensahra bölgesinde Annegeldi Aç gibi bazı şahsiyetler tarafından organize edilen isyanlar etkili olduysa da Şah Rıza sahip olduğu askeri güçle bölgeyi kendi kontrolü altında tutmaya devam etti. Bu isyan hareketlerine karşı Türkmenler arasında Mercan Ahun ve Muhammed Daz Curcani gibi İran hükümetiyle işbirliği yapan ve İran'daki Türkmen hareketini durdurup, bölgeyi kontrol altında tutmayı hedefleyen şahsiyetler de ön plana çıkmıştır. İran Devleti bu kişiler vasıtasıyla Türkmen isyanlarını bastırmıştır. Ayrıca, Muhammed Ahund Daz, Sovyetler Birliği sınırları içindeki Türkmen hareketine önderlik yapan ve daha sonraları İran'a kaçan Cüneyt Han'ın yönettiği bölgesel güçlerin

Aktokay Köyü'nde, Türkmenlerin büyük klasik şairi Mahtumkulu Faragı'nın anıt mezarının çevresinde şairi anma töreni gerçekleştiriliyor.

dağıtılmasında da önemli rol oynamıştır. Muhammed Ahun Daz elde ettiği nüfuz sayesinde on dönem boyunca milletvekili olarak Türkmen-sahra bölgesi halklarını mecliste temsil etmiştir.²

2.Coğrafi Açından Türkmen-sahra

Türkmen-sahra, İran'ın kuzey doğusunda yer alan bir bölgedir. Batıdan doğuya 400 kilometre uzunluğunda olan bu bölge, batıda Hazar Denizi, kuzeyde Türkmenistan Cumhuriyeti, doğuda Bocnurd ve Deregez, güneyde ise Kuzey Elburz Dağları ile sınırlanır. Yükseklik, güneyden doğuya, doğudan batıya Hazar Denizi'ne doğru akan ırmakların uzantısında azalmaktadır. Kümüş

Tepe, Bender Türkmen, Simin Şehir, Ak Kale, Anbar Olum, İnce Burun, Hütten Küren, Negin Şehir, Gümbet Kavus, Kelale, Merave Tepe, Deregez ve Bocnurd Türkmen-sahra şehirleri olarak tanınır. Ayrıca, Horasan Rezevi bölgesinin Türbet Cam şehrinde ve onun çevresinde de yaklaşık beş bin Türkmen yaşamaktadır. Toplam olarak İran'daki Türkmenlerin sayısı yaklaşık iki milyon olarak tahmin edilmektedir.

Türkmen-sahra bölgesi topraklarının özellikleri coğrafi konumlara göre farklılıklar göstermektedir. Elburz dağına yakın güney kesimleri tarıma elverişli ve su kaynakları açısından zengindir.

İnceleme

Türkmensahra'da, seçim dönemi her zaman Sünni ve Şii kesimlerin mücadelesine alanına dönüşmektedir. Şii Şii'ye, Sünni Sünni'ye oy vermektedir. İran'da mezhep konusu millet kimliğinin bile önüne geçmektedir. Örneğin Gümbet'teki Azeriler Şii olduğu için Farslara oy verirken, Kazaklar Sünni olmalarından dolayı her zaman Türkmenlerin yanında yer almaktadır.

Kuzeyde ise Türkmenistan sınırına yaklaştıkça tarım bölgeleri azalmaktadır. Daha kuzeydeki bölge ise neredeyse tamamen çölleşmiştir.

Türkmensahra su, hava, bitki örtüsü, toprak ve hayvan yaşamı açısından da İran'ın Gilan ve Mazenderan gibi diğer kuzey bölgelerinden farklılık taşımaktadır. Coğrafi konumu itibarıyla bölgenin özel bir meteorolojik yapısı vardır. Elburz sıradağlarından uzak olması, batı rüzgarlarının nem getirmeyişi, bölgenin kuzey kesimini Türkmenistan'ın kuru ve yarı kuru çölünün uzantısı olarak göstermekte ve Karakum Çölü'nden gelen soğuk ve kuru hava akımı bölgeyi büyük ölçüde etkilemektedir. Bu bölgede batıdan doğuya ısı yükselmekte ve yazları hava derecesi bazı yerlerde 40 derecenin üstüne çıkmaktadır, bazen 46 dereceye vardığı da saptanmıştır.³

Türkmensahra'nın en önemli su kaynakları sırasıyla aşağıdaki ırmaklardır:

a- Gürgen Irmağı: Türkmensahra'nın en önemli ırmağıdır. Bu ırmak Aladağ (*Bochnurd civarında*)'dan başlayarak, doğudan batıya doğru akıp Gümbet şehrinde geçer. Gürgen çöllere girdikten sonra 300 kilometrelik bir mesafeyi aşar. Bender Türkmen şehrinin kuzeyindeki Hoca Nefes köyünden geçerek Hazar denizine akar. Bu ırmak Türkmen halkının hayvancılık ve tarım için kullandığı en önemli su kaynağıdır.

b- Etrek Irmağı: 500 kilometre uzunluğu ile İran'ın en uzun ırmaklarından. Hezar Mescit Dağı'ndan (*Goçan civarında*) başlayarak doğudan batıya Gürgen Irmağı ile paralel uzanmaktadır. Bu ırmak, İran ve Türkmenistan'ın kuru ve yarı kuru arazisini sulandırdığı için önemlidir. Etrek Irmağı Türkmenistan'ın Esengulu

Körfezi'nden geçerek Hazar Denizi'ne akar.

c- Karasu Irmağı: Gürgen'in doğusundaki dağlardan başlayarak, doğudan batıya 80 kilometre bir yolu aşttıktan sonra Hazar Denizi'ne akar. Karasu Irmağı konumu dolayısıyla Elburz Dağı'nın kuzey eteğinden akan küçük ırmakları kendine çeker. Ancak, Türkmen sahrasının kuzey kesimi, bu ırmaktan bir pay alamaz. Dolayısıyla, Türkmensahra'nın doğu bölgeleri yeşil ve ormanlıdır, ama kuzey bölgeleri kırsaldır.

3. Türkmensahra'da Eğitim, Dil, Edebiyat ve Basın-Yayın

Muhammed Rıza Pehlevi hükümetinin son yıllarında ve İslam devrimi döneminde, İran'ın bütününde eğitim konusuna gereken önem verilmiş ve Türkmensahra'da bundan olumlu şekilde etkilenmiştir. Bugün Türkmensahra'nın hiçbir noktasında okulsuz köy görmek mümkün değildir. Köylerde ilkokul, dehistanlarda⁴ ise ortaokul ve liseler bulunmaktadır. Bu okullarda erkekler ve kızlar hiçbir engelle karşılaşmadan okuyabilmektedir. Bender Türkmen ve Gümbet şehirlerinde devlete bağlı ve özel üniversiteler bulunmaktadır. Türkmen gençleri ister bölgedeki üniversitelerde isterse Tahran, Meşhed, Şiraz, İsfahan gibi İran'ın büyük şehirlerinde eğitim hakkına sahiptir.

İslami devrimden sonra Cahad-ı Sazendeği (Bâyındırlık Mücadelesi) kurumunun çabalarıyla, şehir ve köy yollarının yapılmasında ilerlemeler kaydedilmiştir. Dolayısıyla, bugün Türkmen şehir ve köyleri arasındaki ulaşım da çok iyi durumdadır. Asfaltlı yollar genellikle şehirler arasındadır. Köy yolları ise bazen asfalt, bazen taştır. Köyler ve küçük şehirlerde, sağlık ocakları olmakla beraber, büyük şehirlerde hastaneler halka hizmet vermektedir. Bender Türkmen'in

Anbarolum şehrinde Türkmenlerin büyük klasik şairi Mahtumkulu'yu anma törenleri.

Azim Gül Hastanesi, Gumbet'in Sosyal Güvenlik, Buzuye, Şohada Hastaneleri başlıca örneklerdendir.

Türkmenistan'da kullanılan yazı dili, İran Türkmenleri arasında da geçerlidir. İran ve Türkmenistan Türkmenleri arasında edebi dilin kullanıldığını söylemek mümkündür. Ancak, lehçelerde biraz farklılık vardır. İran Türkmenleri arasında Türkmenistan Türkmencesinde nazal n (ñ) ve peltek telaffuz edilen "s" ve "z" ünsüzleri⁵ geçerlidir. Türkmen aşiretler arasında Yomut, Teke, Göklen, Nohurlu, Salır gibi aşiretler bulunmaktadır. Türkmenlerin büyük klasik şairi Mah-

tumkulu Fıragı'nın divanının etkisiyle bütün Türkmen boyları aynı edebi dili kullanmaktadır. Mahtumkulu 18. yüzyılda Oğuz Türkçesini esas alarak, Türkmenler için yeni bir edebi dil ortaya atmıştır. Ondan önce edebi yazılarında Çağatay Türkçesini kullanan Türkmenler, Mahtumkulu edebi dili ile yeni bir aşamaya geçmiştir. O dil hala hem Türkmenistan'da hem de Türkmensahra'da kullanılmaktadır.

İran Anayasası'nın 15. maddesine göre İran vatandaşları anadilde eğitim hakkına sahiptir. Ancak, Anayasa'nın düzenlemesinden 29 yıl geçmesine rağmen, bu madde İran'ın hiçbir bölgesinde

İnceleme

Türkmensahra Türkmenleri, Türk dünyasında da tanınmamaktadır. Kendi milliyet, dil ve geleneğine çok değer veren bu halk, Türk dünyası ile daha fazla ilişki ve bağlantı kurarak dünyadaki Türk soydaşlarının varlıklarından ve bölgedeki güncel gelişmelerden haberdar olmalarını arzu etmektedir.

uygulanmamaktadır. Bu maddenin uygulanması için devletin bütçe sağlaması, öğretmenler yetiştirilmesi, azınlık dillerinde okul kitapları basması gerekmektedir. Bugüne kadar bu konuda önemli bir adım atılmamıştır. Ayrıca, azınlıklar kendi dillerinde kendi bütçeleri ile kitap basma hakları vardır. Türkmenler için ne devlet tarafından kurulmuş ne de Türkmenlerin kendi katkılarıyla kurulmuş bir dil öğretim merkezi bulunmamaktadır. Türkmen çocukları Türkmenceyi ebeveynlerinden öğrenmektedir. Bu eğitimin yetersizliği sebebiyle Türkmence Farsça karşısında günden güne zayıflamaktadır. Ancak, son günlerde, Ahmedinecad'ın, azınlık dillerinin okutulması yönünde aldığı bir karar dikkat çekicidir. Ahmedinecad, milli azınlık dillerinin üniversitelerde sınırlı bir şekilde okutulmasını içeren bir kararı 11 Temmuz 2009'da İlimler Bakanlığı'na göndermiştir. D/88/2950 sayılı kararda, Anayasa'nın 15. maddesi esas alınarak, üniversitedeki öğrencilere azınlık dillerinde 2 kredilik seçmeli ders alması müsaade edilmiştir. Bu karar, Azeri, Türkmen, Kürt ve Beluç dillerini kapsamaktadır.

İran Türkmenlerinin basın-yayın faaliyetlerine baktığımızda, "Sahra" adındaki ilk gazete 1998'de, İran'daki reform döneminde yayın hayatına başlamıştır. 35x50 cm. boyutu olan gazete Türkmenlerin yaşadığı Horasan ve Gülistan vilayetlerinde dağıtılmaktadır. 8 sayfadan oluşan "Sahra" Farsça ve Türkmence basılmaktadır. Yazıların yüzde 90'ı İran Türkmenleri ile ilgilidir.

Sahra gazetesinden sonra, 1998'de "Yaprak" dergisi çıkmıştır. A4 boyutunda çıkan dergi, yaklaşık 50-60 sayfa olarak, renkli ve ciltli basılır. Yaprak dergisi özellikle Türkmen kültür ve edebiyatına önem vermektedir.

Türkmensahra'nın ikinci dergisi de Reform döneminde, Hatemi'nin İran Cumhurbaşkanı olduğu yıllarda çıkmıştır. 'Fıragi' adını taşıyan dergi, ilk defa 2000 yılında basılmıştır. A4 boyutunda dışı renkli iç sayfaları siyah-beyaz olan bu dergi de Farsça-Türkmençe olarak iki dilde yayınlanmaktadır. Fıragi dergisi, Yaprak dergisi gibi kültür ve edebiyata önem vermektedir. Ancak bu dergide tarihi konular da özel bir yer tutmaktadır.

Türkmensahra'da yayınevleri bulunmaktadır. Sayıları reform döneminde artmıştır. Ancak, aktif çalışıp sürekli kitap basan üç yayınevi bulunmaktadır. Bunlar; Gabus, Telayi ve Fıragi'dir.

Gümbet şehrinde bulunan Gabus, Türkmensahra'nın en eski yayınevidir. 1960'ta, Şah döneminde çalışmalarına başlayan yayınevi özellikle Türkmen klasik yazar ve şairlerin eserlerini yayınlamıştır. Bu yayınevinin müdürü Hac Murat Durdi Gazi, Türkmensahra'da İran Türkmen yayınının atası olarak bilinmektedir.

Türkmensahra'nın ikinci yayınevi Telayi'de Gümbet'te bulunmaktadır. 1965'te kurulan Telayi Yayınevi, Telayi kardeşlerine aittir ve ailenin soyadını taşımaktadır. Telayi yayının evinin bastığı eserler genelde dini konulardadır. Telayi kitapları, genelde Farsça ve ağırlıklı olarak Türkmençe olmak üzere iki dilde çıkar. Sünni kitapların az bulunduğu İran İslam Cumhuriyeti'nde, Telayi'nin Türkmen dilinde yayınlayan Sünni-Hanefi mezhebi ile ilgili kitapları, Hanefi mezhepli Türkmenlerin kendi mezheplerini öğrenmelerine katkı sağlamaktadır.

Türkmensahra'da üçüncü yayınevi Fıragi adını

taşımaktadır. Fıragi Yayınevi 1999'da reform döneminde kurulmuştur. Fıragi dergisini çıkaran Araz Muhammet Sarlı bu yayıneviniin müdürü ve imtiyaz sahibidir.

Türkmençe yayın yapan Türkmen radyosu 1958'de Muhammet Reza Pehlevi döneminde Aşkabat radyosuna rakip olabilmek amacı ile kurulmuştur. Radyonun ilk yöneticileri arasında Türkmen şair Nurberdi Curcani ve Abdüllatif Güli'de bulunmaktadır. İslami devrimden sonra Gülistan Vilayeti'nin merkezi Gürge'n'de haftada yarım saat Türkmen televizyon programı da yayına başlamıştır ve halen devam etmektedir.

4. İran Türkmenlerinin Mezhebi

Türkmensahra Türkmenleri Sünni-Hanefi mezhebine mensuptur. Her bir mahallede cami bulunur ve namazlar cemaatle kılınır. Sünni mezhepli kitaplar da halk arasında yaygındır. Bu kitapların bazılarını, Telayi ve Rical gibi Türkmen yayınevleri basmaktadır. Ama çoğunlukla Hanefi mezhepli olan ve Pakistan ile sınırdaş Belucistan bölgesinden gelmektedir. İlkokulda da hükümet tarafından Hanefi fıkhı öğretilmektedir.

Türkmensahra'da çok sayıda dini ders veren medrese bulunmaktadır. Medreselerde Türkmen öğrenciler 7 yıl okuduktan sonra Ahun (hoca) unvanını kazanırlar. Ancak bu eğitimden sonra İran Devleti tarafından tanınan bir diploma verilmediği için genelde bu okul mezunları iş bulamamaktadır. Bu yüzden Sünni mezhepli din alimlerinin durumu, Şii mezhepli alimlere göre mukayese edilmeyecek kadar kötü durumdadır. Türkmensahra'nın en ünlü dini medreseleri Garabulak, İrfan Abad, Seyit Gılıç İşan'dır. Bunlar masraflarını Türkmen halkının maddi desteği ile karşılamaktadır.

5. Türkmensahra'da Ekonomik Yaşam

Türkmensahra bölgesinde yaşayan halkın başlıca ekonomi kaynakları; tarım, hayvancılık, dokumacılık ve balıkçılıktır.

Tarım ve Hayvancılık

Türkmensahra'nın güney kısmı bol yağış almasından ötürü kuzey kısmına nazaran tarımsal açıdan daha verimlidir. Kuzey kısmı ise yarı kuru

bir iklime sahip olmasından ötürü tarım oldukça sınırlıdır. Bu bölgede yetişen ürünler şu şekildedir: Pamuk, arpa, buğday, kavun, karpuz, mercimek, kolza. Geçmiş yıllarda Türkmensahra'da sürekli pamuk ekilmesinden dolayı bölge Beyaz Altın Bölgesi olarak anılırdı. Ancak, son yıllarda bölgede yağmurun azalması ile bölgedeki tarımcılık gerilemiş ve pamuk ekimi azalmıştır. Türkmensahra'nın doğusunda bulunan ve geçimleri tarıma bağlı olan Türkmenler son yıllardaki kuraklıktan dolayı çok sıkıntı çekmiştir.

At, inek, koyun, keçi ve deve bölgedeki büyük ve küçükbaş hayvancılığın temel unsurlarıdır.⁶ İnek, koyun ve keçi türleri Türkmensahra'nın hemen hemen her yerinde beslenirken, deve türleri çoğunlukla Gümbet'in kuzeyindeki yarı kuru bir iklime sahip çölde beslenir. Gümbet'in kuzeyinde dağılmış olan develer Türkmenistan'ın çölleriini hatırlatır. Türkmenlerin en sevdiği hayvan attır. Türkmensahra bölgesi içindeki coğrafi ve meteorolojik farklılıklara paralel olarak bölgede yaşayan hayvan türleri de farklılık göstermektedir. Doğusunda; kurt, tilki, sırtlan, tavşan, çöl faresi, oklu kirpi, yılan, geyik, kuzeyinde; ördek, kaz, güvercin, serçe, sığırcık, sülün kuşu, güneyinde; kartalların değişik türleri görülmektedir.

Halı Dokuma

Türkmenler İran'da Türkmen atı ve halısı ile tanınırlar. Geometrik motifli ve kırmızı renkli Türkmen halılarını İran'ın her köşesinde görmek mümkündür. 20 yıl öncesine kadar, halı dokuma Türkmen ailelerinin geçimlerine büyük katkıda bulunuyordu. Ancak İran'ın büyük şehirlerinde açılan fabrikalar ve onların Türkmen motifleri kullanarak ucuz malları pazara sokmaları Türkmen halıcılığına büyük zarar vermiştir. Böylece dokumacılığın ekonomik etkisi de önemli ölçüde azalmıştır. Bu düşüşten sonra, Türkmen dokumacılar açtıkları küçük halı fabrikaları ve kullandıkları geleneksel metotlarla yüksek kalitede halılar üretmeye başlamışlardır.

Balıkçılık

Bender Türkmen ve Kümüş Tepe şehirlerinin en önemli ekonomik kaynağı balıkçılıktır. Hazar Denizi civarındaki bu şehirlerin tarım için elverişli toprağa sahip olmaması ve bölgedeki yüksek

İnceleme

işsizlik oranının etkisiyle, insanlar geçimlerini balıkçılıkla sağlamaktadır. Ancak, sahil koruma ve balıkçılar arasında sık sık sorun yaşanmaktadır. Türkmenler arasında 'Karator' diye adlandırılan büyük balık firmaları haricinde çok az kişi Hazar'da balık avlama iznine sahiptir. Kümüş Tepe'nin havyar ihracatı, İran'ın petrol dışındaki en önemli ihraç ürünüdür.⁷ Buna rağmen, Bender Türkmen ve Kümüş Tepe şehirleri, sanayi ve iş merkezleri açısından en fakir şehirler arasındadır.

Sanayi

Türkmensahra, sanayi açısından İran'ın en yoksul bölgelerinden biridir. Dolayısıyla bu bölgede işsizlik oranı diğer bölgelere göre daha yüksektir. İran'daki ortalama işsizlik oranı resmi verilere göre yüzde 20'dir. Ancak Türkmensahra'daki oran yüzde 30'un üstünde hesaplanmaktadır. 2006 yılında açılan Ak Kale'deki büyük petrokimya fabrikası hükümetin bölgedeki önemli yatırımlarından birisidir. Türkmenlerin işsizlik sorunlarının çözülmesi konusundaki beklentileri arasında Kümüş Tepe'nin kuzeyinde Neftilce'de petrol tesisleri kurulması, Türkmensahra demir yolunun Türkmenistan demir yoluna bağlanması, serbest ticari ve turistik bölgenin oluşturulması, Hocabepes'te ticari limanın yapılması bulunmaktadır.

6. Türkmenlerin Siyasi Durumu ve Kamudaki Yeri

İran Türkmenleri kendi istek ve arzularını yasal yollardan hükümete duyurmada, tek çareyi milletvekili olarak meclise girmekte bulmuştur. İran Anayasa'nın 115. maddesine göre sadece Şii mezhepli olanlar cumhurbaşkanı olabilmektedir. Ancak, Sünni mezhebe dahil vatandaşların bakan ve vali olamadıkları da bir gerçektir.

Türkmensahra'nın seçim bölgeleri öyle bölünmüştür ki, her bir veya iki Türkmen şehri, bir veya iki Fars şehri ile bir seçim bölgesine dahil edilmiştir. Bender Türkmen ve Kümüş Tepe adlı Türkmen şehirleri, Kurdköy ve Bendergez adlı Fars şehirleri ile, Ak Kale Türkmen Şehri Gürgen Fars şehri ile, Kelale ve Marave Tepe Türkmen şehirleri, Minudeşt ve Galikeş Fars şehirleri ile aynı seçim bölgesine dahil edilmiştir. Ayrıca, Gumbet

Türkmen şehri de yarı-yarıya Fars-Türkmen haline getirilmiştir. Kuzey Horasan'daki Türkmen köyler ise Bocnurd ve Aşhane gibi çoğunluğunu Farsların oluşturduğu şehirlerle bir havza oluşturmaktadır. Böylece, Türkmenler ve Farslar arasında büyük bir rekabet ortaya çıkmaktadır.

Türkmensahra'da bir Türkmenin meclise girebilmesini garanti edebilen tek şehir Gumbet'tir. Çevresi çoğunlukla Türkmenlerden oluşan bu havzada Türkmenlerin oyu yüzde 70 oranındadır. Bu şehirde, İran İslam devriminden sonra sadece ikinci dönemde Türkmenlerin güvenini kazanan Azeri kökenli Dr. Ziyapur milletvekili seçilmiştir. Diğer milletvekillerinin hepsi Türkmendir. (Birinci dönem: Annamuhamet Garravi, üçüncü dönem: Etek Teyyar, dördüncü dönem: Memi Helaku, Beşinci dönem: Etek Teyyar, altıncı dönem: Nagdi Gülçeşme, yedinci dönem: Abdullah Restgar)

Kelale'de rekabet eşit bir şekilde devam etmektedir. Bu bölgede, bazen bir Türkmen bazen de Türkmen olmayan bir aday seçimleri kazanmaktadır. (Devrimden sonra üçüncü dönem: Yağmur Gulizade, beşinci dönem: Abdullah Saidisani, yedinci dönem: Bayramgeldi Bermek)

Türkmen nüfusun azınlıkta olduğu Bocnurd ve Ak Kale'de bugüne kadar hiç Türkmen vekil seçilmemiştir. Meclise iki Milletvekili gönderen Gürgen ve Ak Kale'de de 7. dönem seçimini Fars aday kazanmıştır. Türkmen aday Abdulnasır İzedi bölgede Şiiler ve Türkmen dışı unsurların da desteğini almasına rağmen seçilememesi bölgedeki Türkmenlerin ümitlerini kırmıştır. Türkmenlerin itirazları da sonucu değiştirmeye yetmemiştir.

Bender Türkmen seçim bölgesinde nüfusun yarısının Türkmen yarısının Fars oluşu seçim rekabetini oldukça artırmaktadır. Devrimden sonra Bender Türkmen'de seçilen Türkmen milletvekilleri şunlardır. Üçüncü dönem: Yusuf Besenide, beşinci dönem: Azim Gül, altıncı dönem: Nazmuhammed Velipur.

Türkmensahra'da, seçim dönemi her zaman Sünni ve Şii kesimlerin mücadele alanına dönüş-

İnceleme

mektedir. Şii Şii'ye, Sünni Sünni'ye oy vermektedir. İran'da mezhep konusu millet kimliğinin bile önüne geçmektedir. Örneğin Gümbe'teki Azeriler Şii olduğu için Farslara oy verirken, Kazaklar Sünni olmalarından dolayı her zaman Türkmenlerin yanında yer almaktadır. Üst düzey görevler alamayan Türkmenler, en azından meclis yolunda engelle karşılaşmak istememektedir. Aslında, bu dikey bölünme tarzı Şah hükümeti döneminden kalmıştır. Türkmenlere göre, seçim bölgeleri değiştirilmeli ve bölgeler yatay hale getirilerek, Türkmensahra şehirleri Fars şehirlerine bağlanmadan kendi aralarında bölünmelidir. Aslında böyle bir değişim İran için de yararlı olabilir. Etnik ve mezhebi mücadeleler ortadan kaldırılıp, insanlar arasındaki dostluk ve beraberlik geliştirilebilir.

Belediye seçimleri her şehrin kendi sınırları içinde yapılmasından dolayı Türkmenler için daha olumludur. Belediye seçimleri İran Anayasası'na göre düzenlenmiş olsa da, ilk kez Hatemi'nin yönetime geldiği dönemde tam anlamıyla yürürlüğe girmiştir. Ondan önce Türkmen şehirleri Ak Kale ve Kümüş Tepe bazen Türkmen belediye başkanı atansa da Bender Türkmen ve Gümbe't gibi büyük şehirlere hiçbir zaman Türkmen belediye başkanı atanmamıştır. İlk defa 1998'de İranlılar kendi şehir şurasını kendisi seçmeye hak kazanmıştır. Bu dönemde, Bender Türkmen ve Gümbe't gibi Türkmen şehirleri de Türkmen şehir şurası seçebilmiştir. Belediye başkanını belirlemek ise şehir şurasının görevidir. Bu sürede, Türkmenlerden Gümbe'te: Annamuhamet Niyazi, Bender Türkmen'de Şahmuhammet Şiri belediye başkanı aday olarak belirlenmiştir. Bender Türkmen nüfusunun yüzde 90'ı Türkmen olduğundan, o tarihten itibaren her zaman Türkmenler şehir şurasına seçilmekte ve sonuçta Türkmen belediye başkanı atanmaktadır. Türkmen oyların parçalanması yüzünden, yarısı Türkmen olmayan Gümbe'te, Türkmenler şehir şurasının çoğunluğunu kaybetmiştir. 2006'da yapılan son seçimde, Gümbe'te 5 kişiden oluşan şehir şurası seçimine sadece bir Türkmen (Ayşe Muhammedi) girebilmiştir. Bu oy parçalanması Türkmenler arasında bir organizasyon olmaması ve İran'da azınlıkların parti kurma hakkının olmamasından kaynaklanmaktadır. Seçimlerin 4

yılda bir yapılması nedeniyle insanları bir araya getirmede de birçok sorunla karşılaşmaktadır. Türkmensahra'da Türkmenler adına hiçbir siyasi yasal örgüt veya parti yoktur ve Türkmen gençleri genelde İran'daki reformcu partiler ile işbirliği yapmaktadır.

7. Türkmenistan ile İlişkiler

1991'de Türkmenistan'ın bağımsızlığa kavuşması Türkmensahra Türkmenleri arasında da büyük sevinç yaratmıştır. Bu şekilde bölgede Türkmenlerin de bir devleti olmuştur. Türkmenistan ve İran'daki Türkmenler sınır bölgesine ait pasaport kullanarak Türkmenistan'da yılda 4 kez bulunma hakkı kazanmıştır.

Türkmenistan'ın ilk Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı), dünyada yaşayan diğer Türkmenleri de göz ardı etmemiştir. Dünya Türkmenlerini bir araya getirmek, düşünceleri paylaşmak; medeni, ilmi ve kültürel işbirliği içinde bulunmak için Dünya Türkmenleri İnsani Koordinatörlüğü'nü kurmuş, koordinatörlüğe, Türkmensahra Türkmenleri de aktif katkıda bulunmuştur. Türkmenistan televizyon kanallarında zaman zaman Türkmensahra'yı tanıtan programlar yapılmıştır. Türkmenistanlı ve Türkmensahralı sanatçılar karşılıklı konserler düzenlemiştir. Türkmensahralı gençlere Türkmenistan'da okuyabilmeleri için kolaylık saklanarak, eğitim ödemelerinde yarı yarıya indirim yapılmıştır. Ancak, bu süreç içinde zamanla Niyazov'un Türkmen meselesine bakışı değişmiştir. Bu değişikliklerin arkasında şu sebeplerin olabileceği düşünülmektedir:

-Türkmenistan'ın Türkmensahra'daki Türkmenlerle ilgilenmesinin İran Hükümetini rahatsız etmesi.

-İran'daki Türkmenlerin Türkmenistan Türkmenlerine nazaran siyasi anlamda yeniliklere daha açık olmasının Türkmenistan rejimi tarafından bir tehdit olarak algılanması.

-İran'daki bazı dini grupların Türkmenistan hükümetine karşı faaliyetlerde bulunması.

2002'de Niyazov'a karşı düzenlenen terör saldırı

İnceleme

rısının ardından, Türkmenistan'ın dış dünyaya daha da kapanması, iki taraftaki Türkmenlerin ilişkisini altüst etmiştir. Bunun ardından iki haftalık verilen sınırsal vizeler kısıtlanmıştır. Önceleri Aşkabat'a kadar gidebilen turistlerin sınır bölgesinden daha uzaklara gitmeleri engellenmiştir. Uluslararası vizelere de ağır şartlar getirilmiş, hatta İran üzerinden Türkmenistan'a vize almak imkansız bir hale gelmiştir. Türkmen öğrencilerine sağlanan eğitim kolaylığı da ortadan kaldırılmıştır. Türkmenistan'dan beklediği kültürel destek de bununla birlikte sona ermiştir. Türkmenistan'da kurulması beklenen Türkmen Kültür Evi kötüleşen ilişkilerden dolayı kurulamamış ve Türkmen eğitim imkanı da hayata geçirilemeden bitmiştir. Hiçbir Türkmenistanlı'ya Türkmen olduğu halde Türkmenistan vatandaşlığı verilmemiştir. Türkmenistan'ın yeni Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov'un işbaşına gelmesiyle de, hissedilir bir değişiklik yaşanmamıştır. Halen İran ve Türkmenistan'ın kültürel ilişkileri, bağımsızlık günleri ve "Mahdumkulu'yu anma" gibi özel günlerdeki karşılıklı resmi katkılarla sınırlıdır.

Sonuç

İran'ın kuzey doğusunda Türkmenistan bölgesinde yaşayan 2 milyon Türkmen, İran'da hem mezhep hem de etnik olarak azınlık durumundadır. Türkmenistan'ın güney sınırının ötesinde

yaşayan Türkmenistanlı Türkmenler, Türkmenistan ile ortak tarih, kültür, dil ve lehçeye sahip olsalar da, bugün İran'ın toprak bütünlüğü ve Anayasası'na saygı göstererek, kendi gelenek ve kimliklerini sorumluluk ile korumaya çalışmaktadır. Kimliklerini koruyarak kendi dillerinde çocuklarına eğitim vermek, bölgede iş imkanları yaratarak işsizlik oranını azaltmak, Türkmenlerin İran hükümetinden talep ettikleri önemli konulardır.

Hatemi'nin 1997'de reformcuların adayı olarak seçilmesi, Türkmenler arasında yeni bir ümit yaratmıştır. 1997'den sonra, Türkmenler şehir şurasını kendileri seçip, Türkmenler arasından belediye başkanı belirleyebilmişler ve kendi dillerinde gazete ve dergi çıkartabilmişlerdir. Ancak, meclis seçimlerinde seçim bölgelerinin dağılımı yüzünden Türkmenistan'dan Türkmen kökenli milletvekillerini meclise gönderme konusunda hala sorun yaşanmaktadır.

Türkmenler reformcuların vaatlerine umutla bakarak sorunlarının çözülmesini arzu edip seçimlerde çoğunlukla reformcuları desteklemektedir. Türkmenistan Türkmenleri, Türk dünyasında da tanınmamaktadır. Kendi milliyet, dil ve geleceğine çok değer veren bu halk, Türk dünyası ile daha fazla ilişki ve bağlantı kurarak dünyadaki Türk soydaşlarının varlıklarından ve bölgedeki güncel gelişmelerden haberdar olmalarını arzu etmektedir. ■

- 1 Matufi, Asadullah, "Tarih, Ferheng ve Honar-i Torkaman", Cilt 2, Encümen-i Asar ve Mefair-i Ferhengi Yayınevi, Tahran, 1383 h.ş, s. 1302.
- 2 Aynı eser, s. 1309.
- 3 Bigdeli, Muhammedreza, "Torkamanhaye İran", Psargad Yayınevi, 1369 h.ş.
- 4 Birbirine yakın birkaç köyün oluşturduğu topluluk.
- 5 Kara, Mehmet, "Türkmen Türkçesi ve Türkmen Edebiyatı", Akçağ Yayınevi, Ankara, 1998.
- 6 <http://www.rasekhoon.net/article/Show-29200.aspx>, 11 Haziran 2009.
- 7 "Kümüşdepe Havyarı", *İktisad-i Gülistan*, 32. Sayı, İran-Gürgen, 1384-9-16.

DİPNOTLAR